

váltakozik: wuy, wy, vuytta, vyulnac, vyultassec, vyounan; s ezen kívül annyi régies példa.¹

Pedig Székely István zsoltárainak fordítása és kiadása a század első felének már végére esik.

SZÉCHY KÁROLY.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI KRYPTOKÁLVINISTÁK HITVITÁZÓ IRODALMÁRÓL.

A beháború, mely Luther halála után a németországi egyházakban, egyfelől Melanchton és hívei, a Phillipisták vagy Kryptokálvinisták, másfelől Flaccius, illetve a Gnesiolutheranusok között majdnem egy fél századon át dühöngött, eredetileg a magyarországi protestantismus viszonyaira alig birt némi kihatással. A Kryptokálvinismus nálunk, az orthodox Luther-párttal szemben, ellentétes felekezeti pártállást csak az ország éjszaki határain s már akkor foglalt el, midőn annak csillaga szülőföldjén hanyatlásnak indult.

Az összeütközés színhelyét képezték a több fraternitásra, illetve senioratusra oszló szepesmegyei egyházak, és a szövetséges öt sz. kir. város, u. m. Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kis-Szeben senioratusi kerülete. Ezeknek lakossága majdnem kizárólag az ágostai evang. vallást követte, mely az utóbbi törvényhatóságoknak s a szepesi városoknak felsőbbségileg elismert hivatalos vallása is volt.

A nyílt meghasonlást leginkább az 1582-ik év folyamán a *Formula concordiae* behozatala iránt tett kísérletek idézték elő. S habár az erre czélzó lépések egyelőre sikerre nem vezettek, az ez alkalmából felmerült hitviták eredményeként a surlódások mindinkább nagyobb mérvet öltöttek.

A »Sacramentarius« gúnynévvel illetett párt, Melanchton kegyeletesen őrzött emlékének paizsa alatt, nevezetesen az úrvacsora és a képeknek egyházi célokra alkalmazása kérdésében, a helvét irányhoz hajló nézeteit az uralkodó vallás keretén belül kívánta érvényesíteni. Előharczosai valának Pilcz Gáspár az ötvárosi senioratushoz tartozó Nagy-Sáros mezővárosának lelkipásztora és Ambrosius (Lam) Sebestyén, késmárki plébános.² Az ellentábor ellen állottak egyfelől Bártfa város egyházának és főiskolájának vezérférffiai,

¹ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 109, 6, 119, 20, 50, 102, 103, 104, 109. zs. 205—206. l.

² Ambrosius egyik vitairatban a »Claudus« gúnynév ellen panaszkodván, felemlíti, hogy nagyatyja sánta (lahm) volt s így ragadt utódaira a »Lam« név.

másfelől Szepesmegye egyik leggazdagabb és leghatalmasabb dynastája s egy ideig alispánja, Gradeczi Horváth Gergely, ki, miután több külföldi akademiának meglátogatása és Európa nagy részének beutazása után az országba visszatért, főleg a vallási propaganda céljából neerei birtokán, saját költségén, egy csakhamar nagy híre emelkedett gymnasiumot alapított.

Eleinte a vitatkozások szóval és kéziratok kölcsönös közlése útján folytak; nem sokára azonban mindkét fél nézeteinek terjesztése végett a sajtóhoz folyamodott. Az illető nyomtatványok tetemes része hazai sajtókból került ugyan ki, azonban kizárólag latin és német nyelven volt tartva.

Ámbár ily módon a nyomtatott vitairatok számára nézve tekintélyes polemicus irodalom támadt, és a szenvedélyes tollharcz egész a század végeig tartott: hatása az ország más vidékeire ki nem terjedt. Sőt ezen belviszályok idővel majdnem teljesen feledésbe mentek olyannyira, hogy egyháztörténeti munkáinkban csak itt-ott egy pár részletéről történik felületes említés, az egyes vitairatok pedig részben teljesen elvesztek, részben csupán egy-két, nehezen hozzáférhető példányban maradtak fenn.

Midőn irodalomtörténetünk eme hézagát pótolandó, a szóban levő hitviták egészét más alkalommal szándékozom kimerítően tárgyalni: most azoknak egyik, előörsi csatározás jellegével bíró, ismeretlen epizódját kívántam ismertetni.

I.

Creutzer György neerei protestans lelki pásztor tekinthető az elsőnek, ki az egyház-kerületében a külsőleg egy hitfelekezethez tartozó lelkészek és tanítók között támadt hittani viszálykodásokat személyes éllel hozta a sajtó útján a nyilvánosság elé. Ő már 1586-ban Bártfán nyomat több társa ellen egy német nyelvű vádiratot, melynek ezt a czímet adja: *Warnung vor der Sacramentirer, Zwinglianer, und Calvinisten Lehre, auch gewisse Merkmale, wobei solche verführische Geister zu erkennen.*

Eme munka bevezetésében hivatkozik az Úr parancsára, mely szerint az őr tisztére hivatott hű és szorgalmas lelki pásztorok a próféták és apostolok helyett tartoznak hiveiket rangkülönbség nélkül a hamis tanoktól és az istentelen élet követésétől intés útján megóvni. Ezért ő is kötelezve érzi magát a szent igazság előmozdítása, a titkos és nyilvános szentség-rajongók (Sacramentschwärmer) felfedezése, úgy az egyszerű s tiszta sziveknek a megcsalástól és félrevezetéstől való megvédése végett, az őr kürtjét harsogtatni, s mindenkit inteni a zwinglianusok és kalvinisták tévtanától való óvakodásra.

Bizonyára a sötétben lopódzó titkos kálvinisták azzal a váddal is fogják őt illeni, hogy az ily intés esetleg csak idősebb, tudósabb, és tekintélyesebb lelki pásztorok feladatát képezheti. De mivel

a sacramentariusok a Luther-féle igaz tant nyilvános scartéták útján gyanussá tenni igyekeznek, s velük számos előkelő férfit egy követ fúj: a további hallgatás nagy veszélyvel fogna járn. Teljesen meg van győződve tehát felszólalása szükséges voltáról. Hisz nem jó ör az, ki, midőn a tüzet lángolni látja, nem fúj kürtjébe s nem ad jelt a tűz elnyomására.

Majd folytatólag fejtegetve az úrvacsora kérdésében Luther és a sacramentariusok tana közötti különbséget: öt jelt (Merkzeichen) állít fel, melynek alapján bármely laicus, sőt az olvasni s írni nem tudó paraszt is a sacramentariust felismerheti. Ha — úgy mond — valamely plébános, prédikátor, iskolamester vagy más valakinek hitvallása gyanussá válik: kérdjék tőle:

1. Hiszi-e, hogy Krisztus emberi természetéhez képest az égben bizonyos meghatározott, körülírható helyen létezik, s egyidejűleg realiter és valósággal más helyen nem lehet?;

2. vajon mi az, a mit a szentségben kezével is szájjával vesz?;

3. vajon a hitetlenek és a méltatlanok a szentségben Krisztus valódi testét és vérét épen úgy veszik-e, mint a méltók, s hívők, — ezek vigaszul s üdvösségül, amazok kárhózasul?;

4. hogyan értelmezi Krisztusnak ama tiszta és világos szavait: Vegyétek s egyétek, ez az én testem, — vegyétek és egyétek, ez az én vérem stb.? Érti-e ezt betüszert, proprie, vagy képletesen, tropice, figurate?;

A mennyiben az illető az 1. kérdésre igennel felel, — a 2-ra nem feleli határozottan azt, hogy a mit a szentségben vesz, Krisztus valóságos teste és vére, — a 3-ra nem mond egyenes igent, — s a negyedikre akként nyilatkozik, hogy Krisztus szavai magyarázatot igényelnek: akkor tartsák őt sacramentariusnak s kerüljék mint az ördögöt.

Végül ötödik Merkzeichen-kép fel van említve a képek rombolása, a keresztek eltörése s elégetése, az orgonák bezárása s összezuzása, a jól rendezett protestans egyházak szertartásának önkényes változtatása, ez irányban a keresztyén szabadságba való beavatkozás, az ártatlan dolgoknak bűnül felrovása, a sacramentarius rajnak büntetlenül hagyása és a keresztyén énekeknek úgynevezett javítása („verbösern, will sagen verbessern“), vagy eltiltása.

A két ívnyi füzet, melyet a szerző egy maga által szerkesztett imával fejez be, következő záradékkal van ellátva: *Geben zu Neerer in Zips am Schneegebirge, am Tage des Apostels S. Thomae, zu welchem der Herr Christus, wie auch zu uns allen, saget: seelig sind, die nicht sehen, und doch glauben. Im Jahre der Christen fünffzehen hundert Achtzig und fünff.*

Ez a ritka nyomtatvány könyvészileg le van írva Szabó Károly Régi Magyar könyvtárának II. Rése 190. sz. a. Itt a késmárki ev. lyceum példánya, melyet a tulajdonos iskola szives-

ségéből magam is használtam, unikumnak jeleztetik. Miután azonban abban néhány hiányzó sor új kori kézírással van pótolva: létezni kell még egy más teljes példánynak, melyből a másolás történt.

A támadás nem maradt viszonzás nélkül. A feleletet megadta Pilcz Gáspár, nagy-sárosi lelki pásztor, egy elveszett nyomtatványban. Ennek tartalma azonban kivehető Creutzernek az ellen írt replikájából, a hol a czáfolás alá vett tételek többnyire szó szerint idézvék.

Ehhez képest a felelet ily czímmel birhatott: *Merkzeichen, dabei ein Schäflein Christi zu erkennen sei* irva Creutzernek *verwirret unnöthig und trostlose Warnung*-ja ellen. A czímlapon olvasható még Sz. Pálnak eme mondata: *Die da fleischlich sind, die sind fleischlich gesinnet. Aber fleischlich gesinnt sein, ist der Tod. Und geistlich gesinnet sein ist Leben und Friede. Denn fleischlich gesinnet sein ist ein Feindschaft wider Gott.* Pilcz a munka bevezetésében, melyet szepességi útjában készítettnek állít, feljajdul a tudósoknak az úrvacsorával való siralmas veszekedése által előidézett zürzavar s közbotránkozás miatt. E sajnos körülmény okát abban a tapasztalatban keresi, hogy isten templomában rendszert a nagyobb tömeg a jobb és szentebb kisebbséget üldözi. Mert valamint a gonoszak az Istent, a legfőbb jót, nem szenvedhetik, úgy nem tűrhetik meg az Úrnak az igazságot védő szolgálait sem. Creutzer a tudatlan nagy tömegre támaszkodik, s így bátran merészelheti Isten szolgálai zömének gyanusítását. Őt (Pilczet) a jelen válasza a wittenbergi akademiának ama gyermekes, állhatatlan és kétséges véleménye is kényszeríté, melyet ellenfele elébe tart. Erdemileg a „*Warnung*“ egyes kérdéseit visszafordítja, s a maga részéről a Krisztus hű bárányait ismertető jeleket sorolja fel. Például mint Krisztus bárányának felismerésére alkalmas harmadik „*Merkzeichen*“-t azt hozza fel, hogy az úrvacsorát tárgyazó értelmezésnek nem *irdisch* vagy *fleischlich*, hanem *geistlich* értelemben van helye. A lutheranushoz tehát az a kérdés intézendő: vajjon a mennyei és isteni dolgokat, valamint a szentséget testileg vagy lelkikép értelmezi-e?; a mennyiben pedig az első értelmezési mód mellett nyilatkozik, nem tekinthető ujjaszületett és a Szent Lélek által megvilágosított keresztyénnek. Az ötödik s utolsó *Merkzeichen* fölötti fejtegetésben felhívja Pilcz a Krisztus bárányát a bálványimádás kerülésére, mert az Isten megtiltá az ábrázolatok készítését és úgy azoknak imádoit, mint készítőit s védőit száműzte s megátkozta. Sőt ha tőle függne: ő a prot. templomokból az orgonákat is kidobná. Ezek az ő testamentumba valók, hol a holt áldozatnál, vagyis a borjuk, ökrök és más állatok áldozásánál alkalmaztattak. Krisztus azonban élő áldozat, kinek ezért testünkkel és lelkünkkel, — ajkaink borjuival kell áldoznunk. Vitairatát a sacramentumról szerzett német énekével zárja be, melyet azért írt, mert ellenségeik őket becsmérőleg sacramentariusoknak és kalvinistáknak nevezik.

Creutzer említett replikáját a következő terjedelmes címmel látta el: *Proba. Der Calvinischen Merckzeichen, Caspari Pilcii Kirchdorffers, dabey er vermeint, ein Scheflein Christi zu erkennen sein. Welche Merckzeichen er entgegengesetzt Der gedruckten Warnung Georgii Creutzers, von der Sacramentirer, oder Calvinisten Lehre: Auch gewissen Merckzeichen, wobei solche verführische Geister zu erkennen. Und ist bei dieser Proba klar zu vernemen: Das Caspari Pilcii Merckzeichen falsch, und die prob gar nicht auszustehen können: Darum alle Gottselige, bei verlust ihrer Seeligkeit, solche vergifftete Lehre meiden und fliehen sollen. Geschriben von Geörg Creutzern Keismarckern Ecclesiasten zu Neerer. I. Johann... 4....*

Ezen A—F signaturával ellátott és 24 számozatlan levélből álló 4-r. nyomtatvány szintén teljesen ismeretlen, s nem csak a Régi Magyar Könyvtár II. részéből hiányzik, de arról a hazai egyháztörténeti munkákban sem találok semminemű említést. Egy teljes példányát sikerült a könyvtáblákból kifejtenem, melyek a ritka 1517-iki első Verbóczi-kiadásnak birtokomban levő példányát fedték. Az egyes leveleket, mivel eredetileg szerfelett rongyoltak s rossz állapotban voltak, kiváló szakértővel restauráltattam, s a legfelsőbb sorokban itt-ott hiányzott szöveget, a mennyiben lehető volt, hasonló betűkkel kiegészítettem. Mostani állapotában a díszesen kötött könyvön alig lehet észrevenni, hogy alkatrészei három századon át egy más munka kötésének összeragasztott töltelékét képezték. A kiáztatott levelekből még egy második, különben lapszámra nézve szintén teljes, de rongyoltabb s hiányosb szövegű példány került ki, melyet a Nemzeti Múzeum könyvtárának engedtem át.

A »Proba« címlevelének tulsó lapját elfoglalja: *Lutheri Gebet, dadurch er seinen gewissen Glauben, wegen des h. Sacraments für Gott entschuldiget, wider der Schwermer zweifelhaftige deuteley.*

Saját bevezetésében Creutzer mindenekelőtt kiemeli Pilcznek ama nyílt bevallását, hogy úgy a keresztyén, mint a pogány az úrvacsoránál szájjal csupán a bort és kenyeret veszi, nem pedig Krisztus valóságos testét. Ezért a nyilatkozatáért már eperjesi és bártfai tisztársaitól *gar tapfer auf seine sacramentirische Schnautzen . . . . in öffentlichen druck ist geschlagen worden.* Mindamellet, s jóllehet azokkal még mindég harcban áll, most a „Warnung“-hoz dörgölődzik. Arra a dicsekvésére, mikép a „Merckzeichen“-t szépségségi útjában írta, megjegyzi Creutzer, hogy ők jól tudják, mely kalvinista lelkészeket keresett fel ekkor. A késmárki pap¹ vele egészen a havasokig barangolt egy nyilvános sacramentariushoz. Bizonyára nagy ujongás s öröm támadt munkája fölött a hasonérzelmű leibiczi lelkésznel² és tanítóknál, valamint

¹ Ambrosius (Lam) Sebestyén.

² Hortensius (Gärtner) Bálint.

czinkostársaiknál. S mégis tiltakoznak mindnyájan a Sacramentarius, Zwinglianus, vagy Kalvinista elnevezés ellen. Minthogy ekként szeretett hazájukban, a Szepességben, ily elvetemedett tanokat nyilvánosan hirdetnek, védenek és dicsérnek: kötelességének tartja ellenfele dolgozatát *secundum Lydium lapidem scripturae* megvizsgálni, a farkasról a bárány mezét levonni, és a „*Merkzeichen*“ hamis voltát kimutatni.

Folytatólag külön fejezetben foglalkozik a czáfolandó munka czimével. Erre nézve három dologra figyelmeztet. Egyik az, hogy Pilcz czéljául jelöli ki Krisztus báránykájának, — vagyis igazabban egy büdös sacramentarius baknak, és bolyhos ürünek, — saját színében való lefestését. Ez nem más, mint foghagyma helyett vöröshagyma árulása. Nem Krisztus engedelmes bárányának felismerhetéséről, hanem a sacramentarius farkasokról van szó, melyek a Szepesség iskolái és templomai élén állanak, s melyektől Krisztus ártatlan báránykait meg kell óvni. Eme panaszszal szemben tehát Pilcznek kellett volna a *Proba* érveléseit az Isten ígéje alapján megdönteni, vagy azt igazolni, hogy ők s társai nem kálvinisták; nem pedig más tételre ugrándozni. A Pilcz-féle scarteta cziméből feltűnik az a másik tétel, a melylyel az ő (Creutzer) intését zavartnak és szükségtelennek bélyegezi. Hogyan lehetne ez szükségtelen, midőn némely sacramentarius az utolsó vacsora szükségét is tagadja. Bizonyára ezek szívesebben vennék, ha álnokságukat napfényre nem hoznák, ha az iskolákban és templomokban szabadon garázdálkodhatnának, s ha a szegény ifjúságot, valamint az együgyű embereket akadálytalanul elcsábíthatnák. A zavar valósággal saját agyukban (*Tumhiru*) van. A „*Merkzeichen*“ czimének harmadik tételére, szent Pálnak idézett mondatára nézve megjegyzi, hogy az épen semmi kapcsolatban sincs a felvett kérdéssel.

A következő fejezetben Creutzer feszegeti a „*Merkzeichen*“ bevezetését, s jelesül az okokat, melyeknek itt az úrvacsoráról való veszekedések tulajdoníthatnak. Pilcznek emez okoskodását üres s haszontalan beszédnek mondván, egy közelebb „*Historia Augustanae confessionis*“ czímmel megjelent könyvre utal, hol a Sacramentariusok és a Lutheranusok közötti harcz története Carlstad-tól kezdve a legujabb ideig híven elő van adva. A maga részéről a küzdelem keletkezését sajáttságosan így adja elő: Miután az Úr a fennkölt szellemű férfit, a német prófétát, a harmadik és utolsó Eliást teremté, a bálványimádás megbuktatására: az ádáz ördög megirigylé a keresztyénségnek adott ajándékot, és Carlstad-ot, Zwinglit, Öcolompadot, Schwenkfeldet, Kalvint és másokat unszoló Krisztus ama szavának »Ez az én testem« megtámadására. Ebből kiindulva külön-külön felsorolja a nevezett hittudósok részéről ez irányban felállított szöveg-magyarázatot, valamint a szepesi sacramentariusoknak mindegyiküktől némileg eltérő értelmezését. Innen azután következteti, hogy a sacramentarius raj idézte elő az egyházi szakadást, mert Krisztus szavára más-más

öltönyt akartak szabni; míg Luther mindég ugyanazt tanítá. Ami Pilcznek üldöztetésük miatti vádját illeti: ez emlékébe feleleveníti a víz zavarását panaszló farkas és az ártatlan bárány meséjét. Épen ellenkezőleg áll a dolog. A sacramentariusok csapatja üldözi szóval és tettel, titkosan és nyilvánosan, vérszomjas zsarnokok módjára, a szegény lutheranusokat, kiknek már élete sem biztos. Világos példa erre az ellene és neje ellen a mult évi aug. 16-kán elkövetett merénylet (*Mordstück*). Ha ez valamely sacramentariussal történik, — minő garral kiáltgatnának vértanuságról. Most ez eset fölött kárörvendve ujjongnak; sőt a sacramentarius rókusi pap egyenesen szemébe mondta: Jó történt veletek, miért irtok a kalvinisták ellen. Szintoly kevéssé áll az, a mit ellenfele a nagy tömegre való támaszkodásáról ír. Hisz a becsületes prédikátorok és plébánosok már nagyon is gyéren találhatók, alig van egy-kettő, a ki vele és a „*Warnung*“-jával tart. Végül a wittenbergi akademia itéletére vonatkozó panaszpontra nézve megjegyzi, hogy tudtával arra irányában nem hivatkozott.

A többi öt fejezetben szenvedélyes hangon apróra szedve veszi bírálat alá és czáfolgatja Pilcznek érveléseit. Kivált élesen kel ki azon állítása miatt, mintha ő az önmaga és Krisztus megismerése iránti egyedül üdvözítő tant isten-káromlólag fecsegésnek ócsárolná. Eddig ellenfelét szerény és tudós férfiúnak tartá, de most meggyőződött goromba, szerénytelen és gyalultatlan voltáról. Hisz ő Lutherrel egyetértőleg a hiveket e tekintetben csupán arra figyelmezteté: Ne hagyják magukat a sacramentariusoknak a szellemi eledelről való fecsegésével az igazságtól eltántoríttatni. E szavak értelmét csak több mint ördögi gonosszággal lehet oly módon elferdíteni.

Az utolsó fejezetben tárgyalt bálványimádási váddal szemben hangsulyozza Creutzer, hogy a képek imádását maguk sem tartják megengedhetőnek, de azért korántsem helyeslik a képromboló sacramentariusok eljárását, a kik a templomokban nem tűrik a keresztet, valamint Szűz Mária, az apostolok s a szentek képeit, és kidobásukkal az Istennek vélnék szolgálatot tenni. E tekintetben Luther hivei teljes szívből osztják mestertük eme szavait: A képek, harangok, miseruhák, templomi ékszer, oltár, gyertya s más hasonló tárgyak használata az illetők szabad akaratára van bízva. A kinek nem tetszik, mellőzheti azokat. Egyébiránt Pilcznek gyűlölete a szepességi orgonáknak még ekkoráig nem ártott, csak a két késmárkit fenyegeti veszély. Az az állítása pedig, mintha az orgonák az ó testamentum szerinti áldozáshoz tartoznának, valóban nevetséges. Az egész bibliában sehol sem történik, az akkor nem is létezett, orgonákról említés. Az itt előforduló „*Organum*“, „*Kinor*“ más hangszert jelent. Luther a „*Kinor*“ szót „*Harpffen*“-re fordítá. Ő maga olvasá bibliájában, hogy Dávid, ki az Isten szive szerinti férfi vala, a kinorral s egyéb hangszerekkel dicsőíté a Jehovát s vele egész Izrael népe játszanak vala az ur előtt, jegenye fából való minden-

féle vigasságtevő szerszámokkal, sipokkal és czimbalmokkal (Samuel II. 6.). A templomszentelésnél pedig az énekes leviták álltanak czimbalmokkal, náblumokkal¹ és hegedűkkel napkelet felől az oltárnál és ő velük 120 kürtlő pap. És mikor nagy fennszóval éneklének mindenféle zengő szerszámokkal s mikoron az Urat dicsérik, mert igen jó ő, mert örökké való az ő irgalmassága: az Ur házát betölté a köd annyira, hogy a papok nem szolgálhatnának a ködnek miatta, mert az Ur dicsősége az Isten házát betöltötte vala (Kronikák II. 5.). Lássá ekként Pilcz; a templomban hangszerekkel dicsőíték az Urat és az Istennek tetszett a zene kíséretében zengett dicsősége. Bizonyára ő, ha jelen van, Isten választott népét bálványimádóknak nevezné.

Majd az orgona használhatása melletti érveknek felsorolása után, az orgonistákat következőleg apostrophálja: So wollen nun alle christlichen Organisten weder an Filtzen noch Röltzen sich kehren, sondern getrost und frisch ins Clavier und Pedal greiffen. Und sollen des gewiss sein, dass wenn sie auf der Orgel die schönen Muteten und Psalm schlagen, dass sie in göttlichem Amt und Beruf sein. Und das ihre Musica ein schön Vorspiel sein der himmlischen Musica, wenn wir einmal alle miteinander, Engel und Menschen zusammenstimmen, und ohne Unterlass von Ewigkeit zu Ewigkeit mit unaussprechlichen Freuden singen und klingen werden: Lob und Ehre und Weisheit, und Dank und Preis, und Kraft, und Stärke sei unserm Gott von Ewigkeit zu Ewigkeit. Amen.

Végre Pilcznek önvédelmére írt német költeményét illetőleg felkiált: Uram Isten! Minő gőgös szellem ez, mely hazugságot igazságnak, csábító tant igaz tannak nevez, — a sacramentariusokat jámbor férfiakká akarja varázsolni. S mennyire nehezteli a gyermeknek igaz néven való jelölését. Már pedig az Isten parancsolá: minden hű prédikátor kiáltson rá a farkasra. Szintúgy mondja Luther: az ördögöt arczúl kell csapni, hogy tudja, kívül van dolga. Ő saját személyére nézve a sacramentariusokat kárhozatos tanak miatt semmikép sem tudná kimélni, bármibe kerüljön ez neki. Nem személyükkel, hanem tévtanukkal van dolgunk. Pilczet oly költőnek tartja, kire ráillik Luther énekes könyvének eme verse:

Viel falschen Meister jetzt Lieder tichten,
Siehe dich für, und lern sie recht richten.
Wo Gott hin bauet sein Kirch und sein Wort,
Da will der Teuffel sein mit Trug und Mord.

Ha azonban valamely keresztyén lélek — úgymond — aranytiszta, szívelegítő és rövid, de alapos és tömör éneket akar az

¹ Így fordítja Károlyi a deák bibliában e helyen használt Psalteriumot, mely németre Psalter-nek, Káldinál pedig organának van fordítva.

úrvacsoráról hallani: nem tudna neki mást ajánlani, mint Hussnak Luthertől átdolgozott azt a versét, melyet válasza végére illeszt

A könyv záradéka így szól: Zu Neerer den 24. Martii. An welchem tag der Herre Christus das alte Osterlamb beschlossen, die Figur und den Schatten aufgehoben, und anstad desselbigen ein weit besseres Abendmal mit der that eingesetzt, nemlichen seinen warhafftigen und wesentlichen Leib und Blut, seines Leidens und Sterbens zu gedenken, bis an den Jüngsten tag. Im Jahr der Christen Fünzehnhundert achzig und sieben.

II.

Creutzer meg nem elégedve a Pilczczel való csatározásnál szerzett babérokkal, egyidejűleg össszetűz Ambrozius Sebestyén késmárki plébánossal is. Ellene még a »Proba« megjelenése évében 1587-ben Manlius János vándornyomdájában Mogyorókeréken kinyomat egy Késmárk városához intézett német körlevelet (Sendbrief). Ezzel, mint már a czimlapon kijelenti, felelni kíván a késmárki plébános nyilvános rágalmaira, ki a szószékről Krisztus szolgálaira piszkot és sarat dobál. Egyuttal inti összes földieit, ne higgyenek a sántának (dem Hinkenden oder Lahmen) és czinkostársainak, ha ők ezerszer is esküt tennének arra, hogy az úrvacsoráról igazat tanítanak. Mert mindaz nem más mint csalfaság.¹

A levél bevezetésében írója panaszkodik a hamis barátoktól és az eretnekektől szenvedett üldözések felől. Jelesül leírja azt a gyilkossági merényletet, a melyről már a Probában említést tesz. E szerint a megelőző év aug. 16-kán Neérén öt Lubló városának előbbeni s akkori kapitánya azon ürügy alatt, hogy a királyi plébánosok ellen írásban izgat, nejével együtt egy kocsira dobták, lábbal taposták s úgy arczon ütötték, hogy orrából s szájából a vér kibuggyant, sőt reá puskát fogtak, mely azonban Isten jóvoltából el nem sült. De midőn velük eltávozni akartak, a toronyóra négyet ütven, a hires lovagok ijedten elillantak abban a feltevésben, hogy a harangot a község lakosságának összcsofódítása végett félreverik.

E merényletnek tudtukkal történetét a sacramentariusok maguk árulták el. Mert a leibiczi iskolamester Fröhlich, ki a kérdéses napon Bélából visszatértében Neérén időzött, az érdemes férfiú Sommerrel² beszélgetve, egyenesen kijelenté: Ez eset azért történt, mert

¹ Ezen apró nyomtatványnak egyetlen, 4 levélből álló csonka példányát megtaláltam egy érdekes colligatumban, mely b. Podmaniczky Geiza kis-kartali könyvtárában őriztetik. Czimét a »Magyar Könyv-Szemle« (1891. 73. lap) közli, mint adalékot Szabó K. Régi Magyar Könyvtára II. kötetéhez. Az itt adott, különben pontos szövegen felül a czimlapon még olvasható a következő idézet: Psalm 31. Verstummen müssen falsche Meuler, die da reden wider den Gerechten, steiff, stoltz, und hönisch.

² Sommer János Creutzernek lelkészértársa volt Neérén. Hortensius, másképp Gärtner leibiczi plébános, kiről már a »Probá«-ban említés történik és Obsopaeus,

Creutzer a „*Neue Zeitung*“-ot írta. A leibiczi plébános továbbá a történeteket váraljai társával nyomban közölvén, hozzátevé: Ha a puska csütörtököt nem ad, az ördög lett volna apáttá. Szintúgy Lam is az esemény fölötti érzelmének egy érdemes matrona halotti tora alkalmával eléggé érthető kifejezést adott, míg mások, kiknek neveit egyelőre elhallgatja, kifejezetten nyilváníták sajnálatukat a miatt, hogy őt agyon nem ütötték.

Egyébként is, — folytatja a szerző, — a *Warnung* megjelenése óta a kálvinisták között lázas mozgalom támadt. Futkosnak azok az urak egyikétől a másikához, tartanak titkos összejöveteleket, ami nevezetesen a leibiczi, iglói¹ és késmárki lelkészekre nézve áll, s befönték a szegény Cyriácust is, ki előbb jobban látott. Összehívták ezenfelül a fraternitást, s azon a hamis czimen, mintha az egész közönség küldöttjei volnának, panaszosan fordultak a megyéhez. De itt ugyan megjárták, s nekik szemükbe mondták, hogy ők sacramentariusok. Az ekkor a hozzájuk intézett arra a felhívásra pedig, hogy hát czáfolják meg Creutzer iratát, összeférczeltek ugyan valami válaszformát, azonban nem mertek azzal fellépni, mert a bányavárosok theologusai, mint Jantschy bevallá, ezt elleneztek. Végre miután eme praelatusok nem tudtak, vagy nem akartak válaszolni: helyettük Pilcz Gáspár, az igazi goromba sacramentarius lépett ki a síkra. Ám, hála az Úrnak, meg is kapta a kellő feleletet, s számos ájtatos lelkek, kik már ingadozni kezdtek, ez által az igaz hitben megerősítettek.

Hogy egyébiránt a hamis barátok a Szepességben mily kimondhatatlan károkat okoztak: azt ő — Creutzer — a lefolyt két év alatt saját személyében eléggé tapasztalta. Földije és szomszédja Lam őt nem csak folyton minden ok nélkül gyűlöletével üldözi, hanem, midőn a sors úgy hozta magával, hogy kapott meghívás következtében előlegesen kieszközölt szabadságolása után más állomásra távozott, a szószékről hirdette, hogy hazáját elhagyva utána undok büz maradt hátra. Ámde Lam az ő erkölcsi magaviselete és külélete ellen mi rosszat sem tud felhozni, a büz alatt tehát bizonyára csak azt érti, hogy az úrvacsorára nézve az igazságot védte, a kalvinisták ellen harczolt, és Lammal szemben azt az igaz tényt megállapította, hogy a Szepességet egy nyilvános sacramentarius kíséretében bebarangolta.

Mindazonáltal, ha már ellenfele úgy akarja, legyen meg akarat, s ő kész a büzt a kalvini szemét felkavarásával még növelni, hogy az embereknek a szemük felnyílják, s azok a kárhozatos tantól meg legyenek óva. Majd áttér a szerző a Lam sacramentarius voltát igazoló körülményekre, melyeket pontokba foglalva a következőleg ad elő:

másképp Koch Cirják váraljai (kirchdraufi) társa egyaránt a Kryptokalvinismus gyanujában állottak. Creutzer »*Neue Zeitung*« czimű munkájának semmi nyoma sem maradt fenn.

¹ Jantschy János.

1. Ennek rokonaitól maga hallá, hogy már ifjúságában kalvinista könyvekből beszitta a mérget, amiért atyja szigorúan megfenyítette, kijelentvén: inkább szeretné azt, hogy első fürdőjébe bele fult legyen, mintsem hogy ily könyvek olvasását folytassa.

2. Lam Wittenbergben a legelőkelőbb magyar kalvinistánál tartozkodott, s nála készségesen famuluskodott; midőn pedig

3. az akademiából Késmárkba visszaérkezett, az iskolában nyilvánosan elvetette a Krisztus méltóságáról való tiszta tant, a mit igazoló saját jegyzetei még léteznek.

4. Állandóan barátja vala úgy Kabátnak,¹ ki a sacramentarius tant Késmárkon nyilvánosan hirdette, mint utódjának Pilcznek, kit ott prédikátorrá tett, anélkül, hogy tévelyek ellen nyilant vagy titokban felszóltat volna.

5. A leibiczi plébános, kivel éjjel-nappal együtt van, szintén léha sacramentarius, mert a gyermekek kezeibe szolgáltattott katekismusában azt tanítja, hogy az úrvacsora a Krisztus halálának emléke és szenvedéseinek meghálálása, a mi nyilván hamis és sacramentarius állítás.

6. Ha Lam Sebestyén a nagy héten a templomban prédikál, magával viszi Danaeus, Tosanus és Beza munkáit, a melyekből kétségtelenül prédikációját is meríti.

7. Ugyanő záratta be a főoltárt,

8. elveti, s üldözi az úrvacsoráról való tiszta lutheri tant, melyet Creutzer munkájában kifejtett,

9. a bártfai lelkészek és iskolamestereknek esküdt ellensége, valamint annak főokozója, hogy a bártfaiak »Examen«-je² a sacramentarius Amelingnek elbírálás végett megküldetett, végül

10. Braccius Sámuel, kit törvényszerűen a határvidékre plébánosúl meghívtak, Tököly³ útján megakadályozta állása elfoglalásában azért, mert nem tart a sacramentariusokkal.

Mindezen adatok által Creutzer bebizonyítottak találja, hogy Lamnak az úrvacsoráról való fejtegetései, bár ezerszer s ezerszer is esküdozzék a szószékről, hogy az ifjúsága óta tanult tiszta hitelveket vallja, meg nem egyeztethetők az igazi keresztyén egyházak tiszta tanával, a mint azt az ágostai hitvallás és Luther iratai tartalmazzák. Ezután felveti, szintűgy mint a »Warnung«-ban, a kérdéseket, melyekre igen- vagy nem-mel határozott feleletet kíván.

¹ Irói nevén Toraconymus Mátyás.

² Wagner Márton bártfai lelki pásztornak, Fabri Tamás ottani iskolamesternek és az utóbbi segédje Sculteti Severinnek Bártfán 1586-ban megjelent ily czimű vitairata: Examen Thesium et Regularum Zwingliarum de Coena Domini vulgatarum per Casparem Pilcium.

³ Tököli Sebestyén, ki 1579-ben Késmárkot zálogba vette, Ambrosiusnak pártfogója volt, s maga is a kalvini irányhoz hajlott.

III.

Creutzer Györgynek eddig ismeretlenül maradt életpályájáról sikerült a következő adatokat összeszerezni. Saját előadásából tudjuk, hogy Késmárkon született. Felsőbb tanulmányait 1570. körül a strassburgi akademián fejezte be, s így abban a helyzetben volt, hogy az ez időben Strassburgban menedéket talált Flaccius Illyricussal s tanaival megismerkedjék. Itt alapított családot, nőül vevén Hoffner strassburgi lelki pásztor leányát. Megnyerte továbbá az e város szomszédságában fekvő Schiltcheim faluban a lelkészi állomást, melyet 10 éven át hiveinek és előjáróinak megelégedésére viselt.

Ekkor összeütközésbe jött egyházi konventjével, mert az eredendő bűnre nézve Flaccius tanát fogadta el és eleinte tévhitétől nem akart elállani.¹ Utóbb azonban, midőn vendégkép szülőföldére visszatért, kifogásolt véleményét Stökl János szentgyörgyi, Sommer Soma neerei, Wendrich Kristóf keresztfalui, Kniser Bálint poprádi lelkipásztor, Suhner György alsópoprádi senior, és München Pál késmárki rector jelenlétében ünnepélyesen visszavonta.

E felől az említett tanúk által is előttemezett írásbeli okiratot állított ki, melynek bevezetésében magát „*pastor ecclesiae in Dominontanorum pago superiori ad Argentinensem urbem, hospes in patria*” nevezi. Mint ebben beismeri, azt tanítá, hogy az eredendő bűn az embernek lényege, vagyis romlott természete, — azaz, hogy valamint a megromlás után a test és a lélek, szintúgy a bűnbe esés után is az ember lényege nem más, mint az eredendő bűn. Ezt a tételt most teljes szívvel s lélekkel visszavonja és eme kérdésre nézve, egyetértve az összes istenfélő emberekkel, elfogadja a *formula concordiae*-ben foglalt tant. Minthogy továbbá veszélyesnek tartja oly phrasisok alkalmazását, mint: »az ember az eredendő bűn; vagyis az ember lényege, — a romlott természet — a bűn; azaz a test és a lélek nem más, mint az eredendő bűn, — azokkal többé sem magánhelyeken, sem nyilvánosan nem fog élni. Egyúttal igéri és kötelezi magát, hogy az általa védett fentebbi tételt, amennyiben ereje és tehetősége engedi, ezentúl meg fogja támadni. Mivel pedig a szóban levő kérdésben a strassburgi papsággal erős harcaza volt: ígéretet tesz arra nézve is, hogy ha az Isten megengedi Strassburgot viszontláthatnia, ott ugyanazt fogja megtenni, a mit itthon tett. S reméli, ez után a lépése után tisztelt tanítóinak becsületes bizonyítványával siethet vissza a hazába.²

¹ Johann Baltazar Ritter : M. Matthiae Flaccii Illyrici, ehemals berühmter und gelehrter Theolog in Deutschland, Leben und Tod. Frankfurt und Leipzig 1725. 341 lap.

² A visszavonási okmányok a XVII. század elejére valló, de a keletet nélkülöző kézírata hozzá van kötve a késmárki ev. lyceum tulajdonát képező ama colligátumbhoz, mely Creutzer Warnung-ját is magában foglalja. Itt a tanúk

Ez utóbbi óhajtása teljességbe ment. Strassburg városának tanácsa őt jó magaviseletét igazoló bizonyítvánnyal és jövő előmenetele iránti óhajtásának kifejezése mellett bocsátá el szolgálatából.

Ily előzmények után került Creutzer mint lelkész a szepesmegyei Neere helyiségébe és adta ki e minőségben fent ismertetett munkáit. Kegyura gradecki Horváth, másképp Stansith Gergely, a felső-magyarországi Luther-pártnak előharczosa, ki vele valószínűleg még akkor ismerkedett meg, midőn maga a strassburgi akadémiát látogatta, vallási irányával és harczias fellépésével mindenben egyet értett, és őt általában teljes bizalmára méltatta.

Mindamellet, rövid idővel a „*Warnung*“ megjelenése után, szerzője hasonló alkalmazást fogadott el Csepregen, gróf Nádasdy Ferencz, sopron- és vasmegyei főispán s főlovászmester dunántúli uradalmi egyik főhelyén. Neeréről való eltávozása azonban nemcsak előbbeni főnökének beleegyezésével, a mire a »Sendbrief« című munkájában utal, hanem egyenes kívánatára történt, sőt ottani állása számára egyelőre fentartott.

Ebben az időben, a most említett Nádasdy-féle uradalmak lelkészeinek egy része és szuperintendensük Beythe István között már azon egyenetlenségek csirái feltűnedeztek, melyek egy pár évvel rá a csepregi colloquiumot és végeredményükben azokon a vidékeken a két protestáns hitfelekezetnek közigazgatásilag is egymástól elválását maguk után vonták. Ily viszonyokkal szemben Horváth, ki hitsorosának s meghitt barátjának, a különböző országos teendőkkel elhalmozott Nádasdy Ferencznek vallási kérdésekben tanácsadója és megbízottja volt, kívánatosnak tarthatta azt, hogy az exponált helyen lelke szerinti ember álljon őrt.¹ E mellett az új lelkésznek az a feladat is jutott, hogy a még Tamás nádor által alapított virágzó iskolában, a mely akkor a híres költő és történész Gabelmann Miklósban kiváló tanerőt bírt, a felügyeletet gyakorolja s maga is tanítson.²

nevei mellett minőségük nincs kitéve. Arról, hogy Creutzer flaccianus tévelygéseit visszavonta, említés történik Xylander, másképp Holtzmann, volt szepesvárosi szuperintendensnek fenmaradt egyik kéziratában is s ebben már meg van említve, hogy a visszavonás tényénél jelen volt személyek minő alkalmazásban állottak. Ez utóbbi kézirat valószínűleg az, melyet Klein Nachrichten I. 498. l. leír. Abból készült kivonatokat tartalmaz Ábel Jenő kézirati másolatainak gyűjteménye, melyet a M. T. Akadémia megvásárolt.

¹ Horváth Gergelyről, és jelesül Nádasdyhoz való viszonyáról, más alkalmalmmal bővebben szölok.

² A mecklenburgi Gabelmann Miklós mestert, kiről e levélben említés történik, Nádasdy utóbb udvarához vette, majd ajánlata folytán II. Rudolf haditörténet-íróvá nevezte ki. »Monomachia hungaro-turcica. Patavii 1590« és »Mansfeldiana militia hungara« című, s egyaránt rendkívül ritkává vált két rendű munkájának teljes példányai megvannak könyvtárban. V. ö. Szilágyi Sándor cikkét a »Magyar Könyvszemle« 1881. folyama 134—136. ll.

Hogy az utóbbi tekintetben sikeresen megfelelt hivatásának: erről tanúságot tesz Fridelius János azon életrajzban, melyet a volt sopron-városi polgármester s jónevű hazai író Lakner Kristófról, a csepregi iskola növendékéről írt. Itt kiemeli Craitzerusnak, a mint Creutzerünket nevezi és Gabelmannak, kikre Lakner kiképzése volt bízva, kiváló jártasságát a humanisticus tudományokban, különböző nyelvekben, theológiában és bölcsészetben, valamint tökélyüket a költészetben.¹

Ellenben a lelkészi kar kölcsönös egyetértését nem csak hogy elő nem segítette, hanem még inkább megzavarta.

Ismételt hitvitái voltak Beythével s híveivel, különösen az egyik hegyfalvi gyűlésben.² A szuperintendens ellen elfoglalt ellenséges állásra mutat az egyházak visitatiója iránt készített javaslata is, melyet az egyházkerület fejének mellőzésével Nádasdyhoz 1588. márczius 3-án küldött. Az ezt kísérő levélben felhívja a grófot: vizsgálja maga meg a bemutatott javaslatot, esetleg pedig előzetesen hallgassa meg a seniorok s más bölcs férfiak véleményét. Egyúttal kiterjeszkedik személyes ügyeire. Jelesül megemlíti szándékát, egy maga és családja számára alkalmas ház vételére, e végből fizetési előleget kér. De egyszersmind megjegyzi, hogy ez esetben a maga és hozzátartozói fentartására semmije sem fog maradni. Mostani kegyurának segítsége nélkül tehát sem a házat meg nem vehetné, sem megélni nem tudna. Másfelől még megsürgeti az iskolát tárgyazó javaslatának elintézését, a melyet Gabelmann is várva vár. Végül kijelenti a magyar segédtanító távozási készülődését és szükségesnek jelzi a pótlása iránti mielőbbi intézkedést, nehogy az ifjúság nevelése kárt szenvedjen.³

Jóllehet ekkép a levél írója új székhelyén állandóan készült letelepedni: ottani alkalmazása csakhamar véget ért; a mi legalább részben Beythének akkoron még bizonyos mérvig fennállott befolyására vezethető vissza. E felől némi felvilágosítást nyújtanak az utóbbi mellett 1599-ben névtelenül írt és kéziratban fenmaradt védírat következő sorai:

»Im ez előtt való időkben Crajezer Györgyöt hozták vala az egyességök megháborítására az Úr Isten szolgálainak. A mint Beythe István cselekedheték a mi jó Istenünk segítségéből, az egyességet oltalmazá. Te vagy Ur Isten abban bizonyság. Az fölkerelkedék elméne Gabelmannusával öszve«. ⁴

¹ E munka címe: B. domini Christophori Lacknerii J. u. Doctoris et consulis sempronienensis vitae curriculum. Ratisbonae 1714.

² Pathai Istvánnak 1616. november 10-én kelt és egy későbbi levele Klazekovich Istvánhoz. L. »Prot. Egyh. és I k. Figyelő« 1878. 423. 478. II.

³ E latin levél eredetije az orsz. levéltárnak a Nádasdy-féle levéltárt tartalmazó részében.

⁴ Ezen adat közlését a kérdéses (már Fabó András által is használt) kézirat tulajdonosa, Révész Kálmán, pápai akadémiai tanár szívességének köszönöm. A fenti sorokat némi eltéréssel szinte idézi Mokos Gyula »A dunántuli

Creutzer Csepregről ismét Neérére, előbbi állomására tért vissza, a hol 1589-ik évi július 2-án, Horváth Gergely legidősb leányának keresztelése már az ő nevében történt és az egyik keresztanya szerepét neje viselte.¹ Kevéssel utóbb a szenvedélyes férfiú ebéd közben rögtöni halállal mult ki.²

RÁTH GYÖRGY.

ISTVÁNFY MIKLÓS HISTÓRIÁJA ISMERTETÉSE ÉS BIRÁLATÁRÓL.

I. **Tervrajz.** Rotteck a világtörténethez írt bevezetésben a történetírói munkásságot két részre osztotta: az egyik a történelem alapjaival, a kútfők hitelének meghatározásával, a másik pedig a művészi feldolgozással foglalkozik. Szükségesnek ítélte ezen működéseket, a munkafelosztás helyes elvei szerint, különválasztani és az előbbit a művészi íróétól különböző kezekre bízni. Szerinte csak ezen előmunkálatok befejezése után sikerülhet a történelemnek a tudomány kellékei szerinti megalkotása. A sokat olvasott német író alapos taglalásából következik, hogy hazánk történelmének művészi kidolgozása még kívánivalókat hagy fenn, már azért is, mert nálunk ezen források, kevés kivétellel, szakszerűen ismertetve és bírálva nincsenek. A vegyes korszakon át és a XVI. században 17 nevezetesebb írónk művei közül csak kettőre vétetett tüzetes vizsgálat alá: Bonfiné megkezdett, Szerémi Györgyé pedig be is fejeztetett. E körben tehát sok, szükséges és elodázhatlan munka vár a történetművelőkre, melyek közül elsőbbséget az érdemelne, mely időben legtöbbet és tartalomban legérdekesebbet ölel fel.

Ez Istvánffy Miklóstól Magyarország históriája 1490-től 1613-ig. A mű nagy becsé az író jeles tulajdonságain, előkelő állásán, az események fontosságán és sokféleségén alapul. Szerző a nádori hivatalnak sokat tapasztalt helytartója, ki sokszor mint szemtanu és résztvevő is örökítette meg az események emlékét,

ág. hitv. evang. egyház 1598-ki törvénykönyve» című munkája 12. lapján, az »Igaz mentség«-nek a pápai főiskolai könyvtárban őrzött kéziratából.

¹ A gradeczi Horváth családnak báró Mednyánszky Edénél Neerén őrzött levéltárában létezik egy gyönyörű kiállítású emlékkönyv, melyet az elején olvasható feljegyzés szerint Nádasdy Ferencz, midőn meg volt nősülendő, 1875. ápril 17-én ajándékozta Horváth Gergelynek. Ebben az utóbbi családját érdeklő számos feljegyzés foglaltatik, nevezetesen ő maga jegyezte be a gyermekei keresztelésére vonatkozó adatokat.

² Ambrosius Sebestyén Horváth Gergely ellen írt s 1590-ben elkészült, »Antithesis«-a című vitáiratóban felemlíti Creutzernek ily módon bekövetkezett rögtöni halálát.